

Xabier Alberdi Lonbide - Sarrera Ikasgaia*

FERNANDO TXUEKA ISASTI

EAEko Adiskide Numerarioa

“Othoi Çato Etxera”

(...) *Ithakara itzultzeko bidaian abiatzen zarenean, egizu erregu bidea luze izan dadin, menturez betea, ezagutzez betea. (...)*

Constantin Kavafis

Ene lagun eta adiskide den Xabier Alberdi Lonbide, getariartutako zarauzitarra dela dirudi, zeren gehienetan getariarrekin alderantziz izan ohi da. Xabierrek Baskongadaren sarrera honetako Harrera Hitzak egitea eskatu zidanean, noiztikakoa genuen elkarren ezagutza izan zen aurrena bururatu zitzaidana; bistan denez, bera urteetan zerbait gazteagoa baita eta ez genuen elkarren berri.

Gure harremana 2007. urte inguruan hasi zen Getariako hiribilduaren “mendeurrena” zela-eta. Elkanoren figuraren alde historikoa berrikusiz, hausnartuz, ikertuz... hasi ginen elkarlanean. Horrela joan zaigu denbora, bidaia aberats horretan *egiazko sustraiak* sakontzen istant batean urrundu dira urteak, eta iraganetik beste ikuspegi berri bat emaltzen hasi ginen etorkizunari begira.

Lizundu eta zapuztutako urte umeldu haiek ez dizkiagu ahanzteko Xabier, ez baikaituzte hondartza ertzeko zakarren artean ikusi, udazkeneko ekaitz ostean suntsitutako arbolen enbor zaharrak bezala. Enbatari aurrera egin ahala, ahituta zegoen Elkanoren figuraren unibertsaltasuna handitzen joan da, eta bere V. mendeurrenako proiektu hura, galernaren ondoren *Fenix* hegaziaren antzera errautsetatik biziberrituz aireratu da. Hamarkada horretatik, etenik gabeko lankidetzarekin, ezin ukatu elkarrenganako adiskidetasuna, konfiantza, fideltasuna eta errespetu zientifikoa izan eta zor diogula elkarri.

(*) Harrera Hitzak.

Itsasoan urak handi dire, murgildu nahi dutenentzat... gure herriko lanak handi dire... Gure Xabier Lete poeta handiak zioen kantuaren lerroan.

Beraz, zu ere Xabier izan eta, *gure herriko lanak handi dire* eta zure “enkargutxo” hau apaltasun eta umiltasunetik jaso nuen *Harrera Hitz* hauek egiteko. Ohorea izateaz gain, ezin uka harrotasun ttanta batekin ere izan dela. Gaur hautatu eta paratu duzun lekzioak uka ezina da ardura eta zuhurtzia eskatzen dituela. *Elkanoren Sindromea* gai sakon eta berritzailea izateaz gainera, aurrerantzean urratzailea izatea ere espero dugu.

Anglosajoiek dioten *Landmarks* edo mugarriak inguratuko duen ataka irekitzen du zure hausnarketak, eta etorkizunean lan honek *unamak* motxean lotuko dizkie, Elkanorekin egin nahi dugun bezala, gure hainbat euskaldun unibertsal haietaz aurrerantzean egingo diren ikerketei.

Ikerketak ere, itsas munduan ohikoa den bezala, olatu arrisksuetan *koasta* jartzea darama aurrera joateko, beti iparrorratzari begira, ausardiaz, banandua jaso eta bilduz, eta gardentasunarekin jakintzaren argia zabalduz jokatzea eskatzen du. Beraz, aurrera beti. Gure kapitain-pilotu zahar haiek zioten moldean: *Uraunditan Busti egingo gaituk, baina tentuz, ito gabe!*

Lerro hauetan Xabier Alberdiren curriculuma osorik aurkezteak luze joko liguke, eta hala ere motz geldituko ginateke. Euskal Herriaren Historiaz eta bere itsas-kultura zabalaren jakitun eta maisu dugu, Xabier. Umetatik itsas munduari begiratzeak Zarauzko portu-txikiko batelen tostartetik, nola ez bere bizitzako eginkizunak eta ikerketak deiadar horretara ez bideratu! Aro Berriko Euskal Itsas Historian espezializatu zen, hain zuzen, bere doktore tesiarekin: *Conflictos de intereses en la economía marítima guipuzcoana. Siglos XVI-XVIII*.

Hainbat artikulua zientifiko, ikerketa eta indusketa arkeologiko eginak ditu, eta lan multzo hauek aurkikuntza adierazgarriak azalarazteko parada eman dio. Euskal Herriko Antzinako Burdin Aro eta erromanizazio garaietako hainbat eta hainbat aztarnategitako indusketa garrantzitsuak zuzendu eta burutu ditu: hiribildu, jauregi, eliza, eliz aurre, eta abarretan, non ez, arkeologia lanak egin ditu eta horretan dihardu. Baita Arrantza eta ibai portuen inguruan ere: *Gipuzkoako Antzinako Portuguneak*, Deustuko Unibertsitateko ikerketa ildoaren baitan. Egun *Elkanoren Munduaren Lehen Itzuliaren V. mendeurrenaren* antolaketa batzordeko lanetan ari da buru-belarri. Era berean, aipatu behar dugu Estatu Batuetako *Ingalaterra Berrian* euskal marinelen aztarnak induskatzen dituen *Basque early presence in New England research project* egitasmoan ari dela. Emaizta harrigarriak espero ditugu hortik, ea Ipar Amerikaren historia aldatzen den!

Letra xumeetan idazten diren gure historia txikiak eta hurbilekoak ere, ordea, maite ditu Xabierrek. Iragan mendetako Itsas Memoriaren ondare etnografikoa jaso eta gordetzeko, betirako euskal itsaso eta lehorreko bizimodu zahar hura gal ez zedin Getarian *Kanpaia Elkartea* sortu genuen elkarlanean, Emeterio Sorazu getariar antropologoa zenaren itzalean, Pello Iribarren irmotasunarekin eta Xabier Alberdiren adorea. Horrela, Getariako soto eta ganbaretan baztertu eta ahaztuta edo galtzear zeuden ehunka “traste zahar” jasota ditugu dagokien izen eta erabilerarekin. Egun, ekimen harekin, ziurrenik Euskal Herrian dagoen euskal marinelen tresna tradizionalen bilduma aberats eta osoena dugu.

Portuetan baztertutako zurezko ontzi tradizionalak berreskuratzen ere lan bikaina egiten ari zaigu Xabier. Begi-bistakoa da gure mila urteko itsas ondare material eta immaterialari oroimenezko mira berezia diola Xabierrek, eta testigutza emanez Zarauzko portutxoan prest dauka bere antzinako *batel* zaharberrituari bela zabaldu ondoren itsasoratzeko. Baina bere curriculumaren itsas bidaia sintetizatzen duen beste funtsezko jarduera *Albaola Elkartean* da, bera baita elkarte honetako Ikerketa Saileko zuzendaria eta hainbat ikerlanen arduraduna.

Albaola aipatu eta bertan gaude ekitaldi akademiko hau burutzen. San Joanetako solstiziora hurbiltzen ari gara, udako atarikoan gaude, eta eguzkia gailurretara doan bezala, denboraleak gaindituz, San Joan baleontzia ere aurrera doa. *Albaola* Elkartearen Itsas Faktoria honetan elkartu gara, XVI. mendeko baleontzia berreskuratu ondoren euskal Itsas Memoriaren santutegia gauzatzen eta gure herriaren ondare historiko galdua berreraikitzen ari diren esparruan. Hemen laburbiltzen da, hastapenean Erdi Aroko ilunpetatik hasi eta euskaldunek belaunaldi belaunaldi apika landutako ontzigintzaren teknologia, eta bere eboluzioan itsas-teknologia honen garapena, hemen argitzen zaigu mendeetan euskaldunek itsas eta ozeanoetan garatu zuten nagusitasunaren zergatia.

Ez baita itsasoan ibiltzerik ahal jakinduriarik gabe, baina are gutxiago uretan, orekan, sendo, eta zuzen dabilen ontzirik ez bada! Eta euskaldun haien ekarpena Historiari, jakintza eta ausardiatik, ontzigintzako teknologia eta nabigaziorako gaitasuna eta kemena uztartzen jakitetik heldu zen. Hori aldarrikatzea eta azaleratzea dagokigu, gurea dugulako, gure Euskal Herriaren nortasun eta izaeran itsatsia izan delako.

Ipar Euskal Herriko antzinako elizen edo Zumarragako Antiguako base-lizaren antzera, paregabeko egiturak oroitarazten dizkigu Pasaiako itsas erai-kuntza honek. Ontziaren hezurdurak gure hainbat herritako euskal dorretxe,

etxaburu eta baserritako ganbara, mandio eta aletegitako abe, gapirio eta abarren joskerak ekartzen dizkigu gogora. Ontziola harrigarri honi eta San Joan ontziari so egitean, bada, galderak arrapaladan otutzen zaizkigu: ganbara eta zurezko ganga egiturak eta teknologia hura itsasontzien hezurduretara aplikatu ote zen? Edo alderantziz gertatu zen? Hau da, itsasorako ingeniariartzako teknologia izan zen lehenik garatu zena, eta euskal arkitektura zibilera hedatu zen ondoren? Hor dugu adibidez, diogunaren lekuko izan baitaiteke, XVII. mendean Usurbilgo Aginaga auzoko *Mapil* ontziolako ontzi-maisua, aldi berean *Arrillaga Haundi* baserri ederraren ganbarako joskeren egile eta nagusia izan zena.

Euskal Herriko itsas portutako marinel eta merkatariak Ipar Atlantikora ere begira bizi izan zirela badakigu, historiografian doi-doi jaso izan bada ere. San Joan baleontzi honek ez gaitu Ternua, Labrador, Svalbard, Islandia edo Artikoko ur izoztueta bakarrik eramaten. Harrigarria badirudi ere, ontzi mota berdinak izan ziren, antzinagokoak noski, Erdi Aroko XIII. mendetik Europako atlantiar Iparralde, Andaluzia, Berberia, Afrika eta Kanariar uharteaz gain, Mediterraneoko Alexandria edo Chios uharteraino zebiltzanak garraioan adibidez, baita geroago Amerikaren aurkikuntzan eta ondoren Pazifikoa nabigatzen ibilitakoak ere.

Beraz, honi begira, euskaldunak zorionekoak gara eta esker on zuri Xabier Agote jauna, eta baita gainerako lankide, lagun eta babesle zareten guztiei ere. Miresgarria zuen eginbidea ametsak gauzatzean. Nola ez hunkitu hau ikustean!

Mende luzetan euskaldunen isileko jarduera hura, itsas bidaiak haiek, gaur erromantikotasunez eta epikaz beterikoak diruditen arren, badakigu ez zirela batere gozo eta atseginak izan. Gure itsas historia anonimo haien testuinguru hura gogor eta krudela izan zen, lantuz eta sufrikarioz josia eta herrimenez beterikoa. Honela dio XVII. mendeko euskal marinel anonimoaren *Ternuarako Partida tritea*-n denbora haietako bizimoduaren lekukoak azaltzen digun poeman jaso:

- 9) Itsasoac nau bicitcen
 harc berac nau ni icitcen
 bici laburra emanen
 guero berac eramanen

Eta beraien familiak Euskal Herrian itzuleraren esperoan. Horren lekuko dira aurkeztu berri diren 1757. urteko euskaraz idatzitako 50 esku-titz, Londreseko High Court of Admiralty artxiboetan aurkitutakoak. Aukera izango dugu, bada, garai haietako marinel eta euren familien historia txiki haiek eta testuingurua margotzeko!

Gaur bertan, Alberdi jaunak ikerketa lerro berri bat eskaini digu, beste ataka berri bat zabaldu du bere ikasgaiarekin: euskal historiak dituen zeinu eta gaixotasunak, utzikieriak, ezjakintasun eta akatsak plazaratu ditu, eta muinetik heldu dio gaiari; nola bestela! Azken hamarkadan Euskal Herriaren historiari buruz egindako ekarpenen artean, garrantzitsua da gaurkoa. Ekarpene hau, goi mailako ikerketa ezberdinak gurutzatuz, arrazoi-tuz, ehunduz eta ekinez egina dago. *Elkanoren Sindromea* izendatu ondoren, definitzera eta hitz lauz azaltzera etorri zaigu, eta hau ez da gau sargori batean amestutako elezaharra.

Orokorragoa izanik ere Xabierrek aurkeztutako gaixotasunaren eremua, gaur egun *Sindrome* honen jarraitzailek ere bada gure Euskal Herri txiki honetan. Hara euskaldun unibertsalak diren Loiolako Inazio edo Elkano, bes-teren artean tarteko dituztela, pertsonaia hauen historia eredugarriak erkinduz, gutxiesten saiatzen ari direnak.

Nabarmendu behar da, ordea, euskal itsasgizonek merkataritzako ibil-bideak ez ezik, Erdi Aroan ozeanoa ikertzeko bidaia ezezagunak ere egin zituztela, eta XIV. mendearen hasierarako nabari ziren Ameriketako Ipar Atlantikoan Artikoko balea merkataritza-helburuaz ehizatze bidaia.

Nabigazioko Artean aditu zen euskal-pilotu multzoa Mendebaldeko eta Ozeano Bareko itsasoetara sakabanatu zen, nahiz eta arrasto gutxi utzi oro har kronika historikoetan. Baina Migel Laburu jaunak erantzunak aurkitu nahian, galdera hau egin zuen: *Marinel haiek non lortu zuten gaitasuna, eta nondik atera ziren Elkanoren mailako pilotuak edo Juan de la Cosaren pareko ontzi-maisu eta kartografoak?*

Gure iritiz, hura guztia ez zen zorte ona medio edo zoriak halaxe nahi zuelako burutu, Erdi Aroko *Cádizko Euskal Pilotuen eskolatik* jasotako itsas zientzia eta maisutasuna bere eginda zutelako baizik. Erdi Aroan zehar Cádizko hiria giltzarria izan zen Mediterraneoetik Ipar Atlantikorako itsas bidaietan; besteak beste, itsas-merkataritzaren alorrean. Ezinbestekoa zen itsasontzien helmuga eta abiapuntu gisa, eta euskal itsas-maisu eta pilotuen “elkargunea” ere bai, merkataritzako itsas zeharkaldi handietarako norabideak zekizkiten alturako pilotuak aldatzeko.

Erdi Aroko itsas tradizio historikoan, itsasoko beste erakunde antolatu-rik agertzen ez zaigunez gero, Cádizko *Colegio de Pilotos Vizcaínos* edo Pilotu Euskaldunen Elkargoa izan zen nabigazio-artearen ezagutza lortu eta zabaltzeko egon zen bakarra. Kantauri itsasoan mendeetan zehar pilatu-tako itsas nabigazioko jakinduriaren jabe zen. [Ikus orain, Cádizko Euskal

Pilotuen inguruan argitaratu berri dugun lan zehatzagoa hemen: “El Colegio de Pilotos Vizcaínos de Cádiz. La otra historia marítima de los vascos: del *Mare Nostrum* al Pacífico”, *Itsas Memoria. Revista de Estudios Marítimos del País Vasco*, 8, Untzi Museoa-Museo Naval, Donostia-San Sebastián, 2016, 591-645].

Gure herri honek ez du Homero bat izan, (grekoek bezala). Historiografia anglosaxoian ez bezala, ehunka euskal nabigatzaileen itsas ekintza gogoangarriak ez dira nabarmendu eta aitortuak izan. Horregatik, Euskal Herriko historiaren pertsonaia haietaz oroitzerakoan, Isaac Newton zientzialari jakintsuaren hitzak gureganatzen ditugu: *etengabeko aurrerakada egin badugu, erraldoi handi haiek beren sorbalda gainean eraman ginduztelako izan da*. Eta Errenazimenduko munduan Copernico, Galileo, Leonardo da Vinci edo Pico de la Mirandolaren antzeko zientzialari edota pentsalaririk izan ez bazen ere, haiek diseinatu eta burututako unibertsoa eta mundu teoriko hura, zientifikoki Elkanok egiaztatu zuen bere ekintza gogoangarriekin planetari itzulia eman zionean. Eta bai, testuinguru historiko hartan erraldoi horietako bat izan zen.

Bi gertaera garrantzitsu ari dira gure artean bideratzen. Lehenik, San Juan itsasontziaren berreskuratzea, gure historiaren mugari bihurtu da jadanik; bigarren, Elkanok munduari Lehen Itzuliaren Bosgarren Mendeurrena ospatzera goaz 2019-2022an.

Badugu itxaropena edo uste dugu *Elkanoren Sindrome* hau gaindi daitekeela, eta ez dugu horretara heldu arte amore emango, ezin dugu etsi. Gertakizun gogoangarri hau mugarri eta urrats handi bat izan liteke, gure herriak daraman *Elkanoren Sindromea* gainditzten hasteko. Garaian gaude gaitasun kroniko honek dakarren porrota eta nihilismo hori bideratzeko, batik bat erroto ez dadin gure belaunaldi gazteengan.

Orain hilabete aurkeztu dira Getarian Lehendakariaren ahotik, aurkitu berri diren Elkanoren zortzi eskutitz, bere eskutik idatziak. Urrats pozgarria izan da, Euskal Itsas Historiaren ikerketa, ezagutza eta hedapena bultzatzeko, Xabierrek dioen bezala. Bi eskutitz ezagunak genituen, baina aurkikuntza hau garrantzitsua izan da gure historiako gailurretako bat areago ezagutzeko, bere nortasuna eta jakinduria zientifikoki aztertu, osatu eta zabaltzeko aukera eskaintzen digulako.

Galdu ez gaitezen, sendagarria ere behar da, ekintza eta ideien zentzuan, anima kolektiboa eta amankomunean osatutako espiritua lortu behar da denen artean, gure zaharrek *Euskal Gogoa* esaten ziguten hura. Desio eta pentsamenduen benetako sinergiak osatuz, adimen kolektiboa sortuz eta kontzienteki

asmoak jomuga bateratua izan dezaten Elkanoren figura unibertsalaren inguruan. Xede honi grekoek *Egregora* deitzen zioten.

Berrikitan joan zaizkigu Baskongadako Juan Ignacio Uria eta Bixente Zaragueta, jaun eredugarriak, zalduntxo zaharren izaera eta jakinduria jasozten eta transmititzen jakin zutenak. Unibertsoa eta gizakien ikuspegi holistikoa zeukaten haiek. Apika katebegiak urrutirantz luzatzen irakatsi ziguten maisuak itzaltzen ari dira. *Egregora* sortzen zen haien inguruan, beraien hitzetan, beraien gizabidean, beraien herriminean. Ea antzeko egregora sortzen den Euskal Herriko gizartean ere.

Constantin Kavafis poeta alexandriarrak zioen bezala, Joan Sebastián Elkano, gure pertsonai miresgarria, bere Itaka-ra iritsi da, bere itsasbide luze eta astunaren ondoren, ezinak eta sufrikarioak saihestu eta gaindituz, munduari lehenik itzulia garatu ondoren etxera ekarri dugu bidegilea. Eta Itsas-Errenazimenduko gizakien jakinduriaz hornitua datorkigu bere sorterriko portura, bere mezua entzun nahi ez duten eta itsu direnei bere ikasgaiarekin argitzera:

*Zeure adimenduan izan ezazu Ithaka beti.
Horrainoko etorrera da zure jomuga.
Baina ez ezazu presaka zeure bidaia bete.
Hobe da anitz urte eder dirauela;
eta behin ia zaharturik uhartera heltzea
Bidean jasotako guztiarekin aberats,
Espero gabe Ithakak aberastasunik ematea.
Ithakak bidaia eder bat eman zizun.
Bera gabe ez zinatekeen abiatu*

Iparaldeko Izarrari so (marinelen Stella Maris) atsedenek eta lurrik ia ukitu gabe, goizeruetan hegadan bidaiatzen duen itsas hegazti talaiariaren gisa, ene lagun Xabier Alberdi Lonbidek iraganeko urtetan euskaldunen mendetako **uherari** jarraitu dio **zangaren** antzera. Ulises baten moduan, **itsaslaminen aiumak** eta **trabainarru zakarrek** irenpsi gabe datorkigu, eta gaur, oroimen galduaren gure itsas-pilotu zahar haien irudira, bere **belaontzian** arin dator uhinen gainean, **poparetik** haizearen ufada lagun duela iritsi zaigu moila muturreko atarira, Baskongadako portu-zaharraren lehorreko **antxirrira**... bere hausnarketa eta indusketen altxorrekin... Ator hadi barrura, jakin-mineko Adiskide eta denboretako jakintza eta aniztasunen gordailu den arragora!

Ongi etorri, Xabier, Euskal Herriaren Adiskideen Elkartera!